

к архівнаму фонду, уключаючы праблемы яго захавання, оцифравкі, упарадкавання, а таксама далейшага размяшчэння фонда архіва пачаці. Сучетам узростаючага патока выданняў, плошчаў архіва хваціць не больш чым на 1,5 – 2 гады.

Улучшэнне даступа к пачатнаму наследдзю Беларусі будзе спосабаваць больш шырокім магчымасцям для творчэскіх даследаванняў у абласці кніжнага дэла, а таксама для сумеснага выкарыстання наапаўненых нашай краінай ведаў, у том лічце за прэделамі Беларусі.

Спісок іспользаваных істочнікаў

1. Жумарь, С. В. Архив печати Национальной книжной палаты Беларусі / С. В. Жумарь // Библиография. – 2006. – № 4. – С. 25.
2. Старушэнка, Г. П. О сохранении и доступности национальных архивного экземпляра печатных изданий (федеральный, региональный и муниципальный уровни) / Г. П. Старушэнка // <http://www.rba.ru/orcomitet/12/mag6/2a.pdf>.

КНИГА І КНІЖНАЯ СПРАВА БЕЛАРУСІ Ў СУЧАСНЫХ ДАВЕДАЧНЫХ І ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНЫХ ВЫДАННЯХ

Таццяна Аркадзьеўна Дзем'яновіч, вядучы бібліятэкар сектара рэдкіх кніг бібліятэкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Кніжная культура Беларусі з'яўляецца неад'емнай часткай сусветнай кніжнай культуры. А развіццё кніжнай справы ў Беларусі непасрэдна звязана з сусветным культурным працэсам.

Стан і развіццё той ці іншай галіны ведаў яскрава могуць быць праілюстраваны наяўнасцю інфармацыі ў даведчых літаратуры або ў даведніках сумежных галін, а таксама энцыклапедыях і слоўніках універсальнага характару. Артыкулы ў названых выданнях акумуляуюць ведаў пэўнай галіны. Галіновыя ж даведчыя выданні даюць магчымасць выявіць ступень вывучанасці дадзенай дысцыпліны, кірунку і прабелы ў даследаванні, а таксама перспектывы развіцця.

Адзначым, што ў ЗША і Еўропе выдаецца нямала даведнікаў і энцыклапедычных выданняў, прысвечаных кнізе і кніжнай справе. Напрыклад, кніжная энцыклапедыя Г. А. Глейстэра, энцыклапедыя бібліятэказнаўства Т. Ландаў і інш. (ЗША),

шматтомны “Lexikon des gesamten Buchwesens” (Германія), “Encyklopedia wiedzy o książce” (Польшча), “Българска книга” [1] і інш.

Былыя саюзныя рэспублікі: Літва, Украіна і Расія – таксама маюць даведнікі па кнігазнаўстве і кніжнай справе. Так, да 450-годдзя першай літоўскай кнігі Марцінаса Мажвідаса быў падрыхтаваны і выдадзены энцыклапедычны слоўнік “Клыготуга” (1997), а ў 2004 г. з’явілася электроннае даведчае выданне “Дзесячы кнігі Літвы” [2]. На Украіне вядзецца падрыхтоўка электроннага даведніка пра кніжную спадчыну краіны [3].

У Расіі пачынаючы з выдання ў 1958 г. спецыяльнага тэрміналагічнага слоўніка Я. І. Шамурына [4] была ўзноўлена праца ў галіне кнігазнаўства і вызначаны кірунак на фундаментальныя распрацоўкі гісторыі і тэорыі кніжнай культуры. У 1981 г. у выдавецтве “Большая советская энциклопедия” надрукаваны энцыклапедычны слоўнік “Книговедение” [5], які засведчыў пэўныя вынікі праведзенай навуковай працы. Дасягненні кнігазнаўчай думкі 1980–90-х гг. паставілі перад расійскімі вучонымі задачу па ўвядзенні ў навуковы ўжытак новай тэрміналогіі і фактаў. Вынікі яе рашэння адлюстраваны ў 1999 г. у энцыклапедыі “Книга” [6].

Наўнасць галіновых даведчаных выданняў, развітой кнігазнаўчай школы, разнастайных інстытутаў па вывучэнні кнігі і кніжнай культуры, грунтоўная забяспечанасць навуковымі працамі – усё гэта сведчыць пра высокі ўзровень кнігазнаўства ў той ці іншай краіне.

У Беларусі да нашых дзён няма галіновага даведчага выдання, хаця існуе некалькі ўстаноў, дзе вывучаюцца кніга і кніжная справа Беларусі (Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Цэнтральная навуковая бібліятэка НАН Беларусі, факультэт інфармацыйна-дакументных камунікацый і бібліятэка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў і інш.), але не хапае каардынацыйнага цэнтра.

Пераўтварэнні, якія адбыліся ў кніжнай справе Беларусі ў канцы 1980 – пачатку XXI ст., аказалі моцны ўплыў на развіццё выдавецкай справы, кніжнага гандлю, бібліяграфіі і інш. Практычны вопыт, назапашаны ў гэтых сферах дзейнасці, садзейнічаў развіццю кнігазнаўчых ведаў [7]. Погляды на кнігу і кніжную справу змяшчаюцца ў шэрагу навуковых прац, але адлюстраванне іх як цэласнай сістэмы ў сучасных беларускіх энцыклапедыях і слоўніках адсутнічае.

Адзначым, што ў кігназнаўстве ёсць вопыт вывучэння інфармацыі аб кніжнай справе ў даведачных выданнях. Расійскі кігназнаўца М. А. Ермалаева прысвяціла артыкул [8] разгляду наяўнасці інфармацыі аб кнізе і кніжнай справе ў энцыклапедыях і слоўніках XVIII – пачатку XIX ст. Ёй выяўлена, што *“в некоторых энциклопедиях и словарях XVIII - начала XIX столетия были представлены материалы, определяющие существенное значение базовых книговедческих понятий, содержащие сведения по истории и современному состоянию книжного дела. И хотя данные очерки не всегда отличались полнотой и достоверностью, предпринимаемые в них попытки обобщения практического опыта, накопленного в книжном деле, осмысления роли книги в историческом и культурном процессе способствовали становлению книговедческой науки в России”*.

З мэтай выяўлення матэрыялаў па гісторыі беларускай кнігі намі былі прааналізаваны расійскія галіновыя выданні: “Книговедение” (М., 1982), “Книга” (М., 1999) і “Библиотечная энциклопедия» (М., 2007) [9]. У трох энцыклапедыях знойдзена ўсяго 77 артыкулаў (прычым 34 з іх прысвечаны асобам беларускага паходжання, так ці інакш звязаным з кніжнай культурай Расіі). Яны размеркаваны наступным чынам:

- “Книга” – 40;
- “Книговедение” – 49;
- “Библиотечная энциклопедия” – 25.

У выданнях “Книга” і “Книговедение” ёсць аглядныя артыкулы, якія характарызуюць развіццё кніжнай справы на тэрыторыі Беларусі (разгледжаны рукапісная кніга, пачатак кнігадрукавання, выдавецкая справа, мастацтва кнігі, паліграфія, кніжны гандаль, бібліятэчная справа і бібліяграфія). У выданні “Библиотечная энциклопедия” аглядны артыкул “Белоруссия (Беларусь). Библиотечное дело” ўтрымлівае звесткі пра гісторыю і сучасны стан бібліятэчнай справы ў Беларусі, у ім пералічаны рэспубліканскія бібліятэкі і паказаны памер іх фондаў. Але аглядныя артыкулы не ў стане цалкам ахарактарызаваць кніжную і бібліятэчную справу Беларусі.

Агульныя артыкулы, дзе у тым ліку згадваюцца факты, што тычацца Беларусі, і артыкулы пра асоб, якія ўнеслі значны ўклад у кніжную культуру Беларусі, адпаведна размеркаваны наступным чынам:

- "Книга" – 4 і 11;
- "Книговедение" – 5 і 12;
- "Библиотечная энциклопедия" – 1 і 7.

Пры параўнальным аналізе быў адзначаны наступны факт: агульны артыкул "Библиотеки союзных республик" у энцыклапедычным слоўніку "Книговедение" [5, с.67] уключае вельмі сціплую інфармацыю пра дзяржаўную бібліятэку Беларускай ССР імя У.І.Леніна (зараз Нацыянальная бібліятэка Беларусі), а асобны артыкул "Белоруссия (Беларусь). Национальная библиотека" ў выданні "Библиотечная энциклопедия" [15, с.82–84] мае больш пашыраную і цікавую інфармацыю, але і недапушчальныя памылкі ("Н. Б. Батаці" замест "Батаці", "Ю. О. Билио" замест "Бибило", "А. П. Демченко" замест "Демченкова". – С.84).

Дванаццаць артыкулаў у энцыклапедычным слоўніку "Книговедение" характарызуюць дзейнасць беларускіх выдавецтваў (у параўнанні: энцыклапедыя "Книга", выдадзеная ў постсавецкі час, уключае толькі 2).

Аналіз артыкулаў у галіновых выданнях СССР і Расіі паказвае недастатковасць інфармацыі для стварэння поўнай карціны развіцця кніжнай культуры Беларусі.

Вывучэнне стану навукі пра кнігу, праблем і перспектывы развіцця кніжнай справы ў Беларусі вымагала выяўлення даведчаных выданняў, у якіх адлюстравана дадзеная галіна, а таксама параўнальна-тэматычнага аналізу артыкулаў, вызначэння даследчыкаў дадзенай тэмы.

У кола даследавання на першым этапе былі ўключаны наступныя беларускія даведчаныя выданні:

- універсальнага характару: *Беларусь: энцыклапедычны даведнік* (Мн., 1995) [10];
- галіновыя энцыклапедыі: *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т.* (Мн., 1993–2003) [11]; *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т.* (Мн., 1984–1987) [12];
- энцыклапедыі, прысвечаныя пэўным перыядам беларускай дзяржаўнасці: *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: у 2 т.* (Мн., 2005–2006) [13];
- персанальныя даведнікі: *Францыск Скарына і яго час: энцыклапедычны даведнік* (Мн., 1988) [14]; *Асветнікі зямлі беларускай. Х – пачатак ХХ ст. : энцыклапедычны даведнік* (Мн., 2001) [15].

У выніку даследавання 17 тамоў энцыклапедычных і даведчаных выданняў за перыяд 1984 – 2007 гг. выяўлены і

прааналізаваны 852 навуковыя артыкулы па тэме. У працэсе работы складзена зводная табліца, матэрыялы якой былі ранжыраваны па наступных групах:

– тэрміналагічныя паняцці кніжнай культуры (193 артыкулы),

- персаналіі (316 артыкулаў),
- рукапісная і друкаваная кніга (81 артыкул),
- выдавецтвы і друкарні (97 артыкулаў),
- у тым ліку выдавецкія серыі (20 артыкулаў),
- кнігазборы і бібліятэкі (73 артыкулы),
- музеі і архівы (61 артыкул),
- іншыя (31 артыкул).

Адзначым, што энцыклапедычны даведнік “Франццск Скарына і яго час”, акрамя артыкулаў, прысвечаных кнізе і кніжнай справе (у дадзеным выпадку не бяруцца да ўвагі артыкулы, у якіх разглядаюцца выданні Скарыны з пункту гледжання мовазнаўцы і літаратуразнаўцы), уключае толькі каля 30 артыкулаў, прысвечаных тэрміналагічным паняццям, якія таксама трактуюцца праз прызму дзейнасці Скарыны (напрыклад, не “гравюра кніжная”, а “гравюры ў выданнях Скарыны” і г.д.). Значная колькасць артыкулаў прысвечана вучоным, якія займаліся вывучэннем жыцця і творчасці Скарыны (мовазнаўцам, літаратуразнаўцам, мастацтвазнаўцам, гісторыкам, і зусім невялікі працэнт – кнігазнаўцам, але расійскім). Змяшчаецца шэраг аглядных артыкулаў аб кнігавыданні, друкарнях і інш. Станоўчым, па наш погляд, з’яўляецца тое, што шэраг артыкулаў прысвечаны кніжным фондам (прыватным і бібліятэчным), у якіх захоўваліся або захоўваюцца выданні Скарыны.

Неабходна спыніцца і на выніках аналізу энцыклапедычнага даведніка “Беларусь”, у якім таксама дастаткова артыкулаў прысвечана графікам, літаратуразнаўцам, гісторыкам, выдаўцам, гэта значыць тым, чыя дзейнасць і творчасць так ці інакш звязаны з кнігай. Ёсць артыкулы, прысвечаныя друкарням і выдавецтвам, перыядычным выданням, асобным кніжным выданням, буйнейшым бібліятэкам. Уключаны аглядныя артыкулы, прысвечаныя друку, журналістыцы, літаратуразнаўству і інш., але няма аглядных артыкулаў па бібліяграфіі, кнігазнаўстве, бібліятэказнаўстве.

Энцыклапедыя “Вялікае княства Літоўскае” ўключае артыкулы, у якіх адлюстраваны пэўны храналагічны перыяд. Яны прысвечаны мастакам, выдаўцам, выдавецтвам,

друкарням, кніжнай дзейнасці манастыроў, бібліятэкам, а таксама асобным выданням і г. д. Артыкулы, прысвечаныя тэрміналагічным паняццям, практычна адсутнічаюць. Праўда, ёсць аглядны артыкул па кнігазнаўстве, а таксама па вытворчасці наперы Г. Галенчанкі.

“Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” ўключае найбольшую колькасць артыкулаў, якія ўтрымліваюць тэрміналагічныя паняцці, а таксама артыкулы-агляды па выдавецкай справе, кнігазнаўстве і інш.

Спецыфіка беларускай кніжнай справы і кнігазнаўства заключаецца ў тым, што фарміраванне гэтай навуковай дысцыпліны як самастойнай зацягнулася, а пытаннямі і праблемамі дадзенай галіны займаліся і працягваюць займацца ў асноўным філолагі (С. Александровіч, А. Мальдзіс, У. Мархель, А. Ліс і інш.), мастацтвазнаўцы (В. Шматаў, А. Пікулік і інш.) і гісторыкі (М. Батвіннік, Г. Галенчанка, А. Грыцкевіч і інш.). Аднак, тут трэба заўважыць, што кожны з гэтых даследчыкаў асвятляе пытанні кнігазнаўства і кніжнай справы з пазіцыі той галіны ведаў, якую ён вывучае. Што тычыцца складу аўтараў-кнігазнаўцаў, то імі часцей у беларускіх даведачных выданнях з’яўляюцца расійскія кнігазнаўцы Я. Неміроўскі, М. Нікалаеў, А. Лабынцаў. У даведачных выданнях сустракаюцца таксама артыкулы і беларускіх даследчыкаў кнігі старэйшага пакалення Я. Умецкай і Л. Збралевіч. Безумоўна, апошняе дзесяцігоддзе вызначаецца ўзмацненнем пазіцыі кнігазнаўцаў Беларусі. Пра гэта сведчыць з’яўленне новых імён прафесіяналаў у кнігазнаўстве і кніжнай справе (Т. Рошчына, Л. Станкевіч, Л. Доўнар, Т. Самайлюк, В. Герасімаў, Ю. Лаўрык, Г. Кірэева, А. Стэфановіч, А. Цітавец, Т. Сапега і інш.).

Такім чынам, аналітыка-параўнальнае вывучэнне матэрыялу энцыклапедычных выданняў дазваляе зазначыць, што тэма кніжнай культуры Беларусі недастаткова адлюстравана ў сучасных даведачных выданнях, а асобныя тэмы наогул не раскрыты. Стан справы такі, што, з аднаго боку, назіраецца рост цікавасці да пытанняў кніжнай культуры, звязаных, у першую чаргу, з паняццямі традыцыйнай і электроннай кнігі, кнігі будучага і г. д. З другога, выяўляецца недастатковая забяспечанасць тэмы як энцыклапедычнымі выданнямі, так і фундаментальнымі працамі.

Падкрэслім, што вядомы знаўца кнігі доктар філалагічных навук, прафесар М. Нікалаеў [16] зрабіў агляд навуковых прац па кніжнай культуры Вялікага княства Літоўскага

і заўважыў: «Акумуляваць дасягненні і пры гэтым лепш убачыць нераспрацаваныя сюжэты і вызначыць накірункі руху гісторыка-кніжных даследаванняў магла б “Энцыклапедыя кніжнай культуры Вялікага княства Літоўскага” з міжнародным калектывам аўтараў...» [16, с.27–28].

Відавочна, што стварэнне энцыклапедыі “*Кніжная культура Беларусі*” неабходна. Яна павінна абагуліць і паказаць сучасны ўзровень развіцця кнігазнаўчай навукі ў Беларусі, ліквідаваўшы тым самым значныя прабелы ў дадзенай тэме. Энцыклапедыя павінна стаць важнай крыніцай інфармацыі як для тых, хто ўжо даўно працуе ў кніжнай справе, так і для тых, хто яе вывучае, даследуе.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Българска книга : энциклопедия / сост. Ани Гергова. – София ; Москва : Pencilsoft, 2004. – 506 с.
2. Зинкявичене, Ю. Первое электронное книговедческое издание – десятилетия книги Литвы / Ю.Зинкявичене // Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек [Электронный ресурс] : материалы конф. «ЛВСОМ–2007». – Электрон. текстовые дан. – М. : ИПНТБ России, 2007. – 1 электрон. Опт. диск (CD-ROM). – Загл. с этикетки диска. – ISBN 978-5-85638-120-6. – № гос.регистрации 0320702219.
3. Павлуша, И.А. Электронный справочник о книжном наследии Украины / Павлуша И.А., Павлуша Т.П. // Научные и технические библиотеки. – 1995. – Спецвыпуск. – С.38–43.
4. Шамурин, Е.И. Словарь книговедческих терминов / Шамурин Е.И. – Москва : Сов. Россия, 1958. – 340 с.
5. Книговедение : энцикл. словарь / редкол.: Н.М.Сикорский (гл. ред.) и др. – Москва : Сов. энцикл., 1982. – 664 с., 12 л. ил. : ил.
6. Книга : энциклопедия / редкол.: И.Е.Баренбаум, А.А.Беловицкая, А.А.Говоров [и др.]. – Москва : Большая Российская энцикл., 1999. – 800 с. : ил.
7. Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : зборнік навуковых артыкулаў : [у 2 ч.] / Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў ; склад.: Т. А. Дзём'яновіч, Л. І. Доўнар, Т. А. Самайлюк. – Мінск, 2006. – Ч. 1. – 242 с. ; Ч. 2. – 209 с.
8. Ермолаева, М.А. Книга и книжное дело в энциклопедиях и словарях XVIII – начала XIX в. / М.А. Ермолаева // Книга : исслед. и материалы. – Москва, 2007. – Сб. 86/1. – С.118–127.
9. Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка. – Москва : Пашков дом, 2007. – 1300 с. : ил.
10. Беларусь : энцыкл. даведнік / Беларус. энцыкл. ; рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелЭн, 1995. – 800 с. : ил.
11. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1993–2003. – Т.1–6.
12. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1984–1987. – Т.1–5.
13. Вялікае княства Літоўскае : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск, 2005–2006. – Т.1–2.


14. Францскі Скарына і яго час : энцыкл. даведнік / Беларус. сав. энцыклапедыя. – Мінск : БелСЭ, 1988. – 608 с. : іл.

15. Асветнікі зямлі Беларускай, Х – пачатак XX ст. : энцыкл. даведнік / рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск : БелЭн, 2001. – 496 с. : іл.

16. Нікалаеў, М. В. Гісторыя кніжнай культуры Беларусі: праблемы і перспектывы даследавання / М. В. Нікалаеў // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : зборнік навуковых артыкулаў : [у 2 ч.]. – Мінск, 2006. – Ч. 1. – С.19–30.

ИЗУЧЕНИЕ ЧАСТНОВАДЕЛЬЧЕСКИХ КНИЖНЫХ СОБРАНИЙ В БЕЛАРУСИ (ИЗ ОПЫТА ЦНБ ИМ. Я. КОЛАСА НАН БЕЛАРУСИ)

*Александр Викторович Стефанович, заведующий
отделом редких книг и рукописей Центральной
научной библиотеки им. Я. Коласа Национальной
академии наук Беларуси*

 частновладельческие книжные собрания постоянно вызывают большой интерес исследователей-специалистов, а также широкой аудитории любителей и ценителей книги. Такие коллекции дают представление как о составе книжного фонда, так и о самих владельцах, свидетельствуя о их увлечениях и интересах.

В первую очередь мы должны акцентировать внимание на тех книжных собраниях, которые имеют принадлежность к национальным корням. Таких коллекций было очень много. Необходимо изучение их истории от зарождения до настоящего времени, перемещений и последних мест хранения.

Сегодня крупнейшие библиотеки Беларуси, в чьих фондах имеются частные книжные коллекции (как целыми собраниями, так и отдельными разрозненными фрагментами: Радзивилловская библиотека – тому подтверждение), должны указывать последнее место хранения. Тем самым начинать изучение частных коллекций из государственных фондов, имея постоянное место хранения.

После детального изучения частных коллекций (единым целым собранием – если оно было передано целиком, что очень редко бывает, или отдельными фрагментами, что бывает гораздо чаще), анализируя полученные данные, изучив каждый отдельный экземпляр, исследователи приходят к выводу, что данное частное собрание включает в себя книги